

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА: ГОРИЗОНТИ І ПРОБЛЕМИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ

(Частина 2. Першу частину читайте в попередньому числі «Патріярхату»)

о. Назарій ЗАТОРСЬКИЙ

В попередній статті ми говорили про феодальну систему управління Церквою, теоретичне підґрунтя якої сформувалося впродовж середніх віків, а вершиною її цементування стало проголошення догми про папську непомильність у 1869 році. Сформована феодальна система управління Церквою передбачає відсутність у «нижчестоящих» можливості впливу на вибір «вищестоящих», тобто Божий народ не має впливу на вибір і свячення кандидатів до священства та єпископства і на вибір своїх безпосередніх пастирів, а також на прийняття інших кардинальних рішень. Загальне враження, що «так було завжди», насправді оманливе: система ця не була продуктом християнської спільноти. Поза тим, саме спільнота в ранній Церкві обирала тих, кого хотіла бачити дияконами, пресвітерами та єпископами.

Приклад цього засвідчений вже при самому виникненні дияконського служіння в Діях апостолів (6, 2-6): «Тоді дванадцяттеро прикликали громаду учнів і сказали: «Не личить нам лишити слово Боже і при столах служити. Нагледіть собі, отже, з-поміж вас, брати, сімох мужів доброї слави, повних Духа та мудрости, а ми їх поставимо для цієї служби, самі ж ми будемо пильно перебувати у молитві й служінні слова». Вподобалось це слово всій громаді, й вибрали Стефана, мужа, повного віри і Святого Духа, Пилипа, Прохора, Никанора, Тимона, Пармена та Миколая, прозеліта з Антіохії, і поставили їх перед апостолами, і помолившись поклали на них руки». Бачимо, що апостоли не нав'язують громаді свою думку про необхідність вибору дияконів, а роблять пропозицію, на яку громада пристає і яку саме громада схва-

лює, – «вподобалось це слово всій громаді». Отож, саме спільнота стає місцем прийняття рішення: в цьому конкретному випадку вона пристає на пропозицію апостолів, які є прототипом пізнішої єрархії і від яких єрархія виводить свою легітимацію. Поза тим, саме громада обирає кандидатів на свячення, тоді як апостоли лише виконують волю спільноти і закріплюють її рішення через покладання рук.

В ранній Церкві спільнота вірних мала безпосередній вплив не лише на вибір дияконів, але й на вибір священників, як видно з біографій багатьох видатних мужів, наприклад, святого Августина: коли той слухав проповідь єпископа Валерія, присутня спільнота фактично змусила його присягнути, що він дозволить висвятити себе на священника. Те саме стосується й обрання єпископа, як випливає з обрання святого Амвросія: єпархія Мілана на 374 рік була глибоко розколена між тринітаріями та аріянами. І коли після смерті єпископа мало відбутися обрання(!) його наступника, префект Мілана особисто пішов до базиліки, де народ(!) мав обирати свого пастиря, щоби перешкодити виникненню конфліктної ситуації та заворушення, і там звернувся до зібраного люду з відповідною промовою. Цю промову, однак, перервав вигук дитини: «Ambrosius episcopus!» – «Амвросія на єпископа!», після чого вся громада однодушно обрала префекта Амвросія новим єпископом Мілана.

Приклад обрання цих двох мужів показує, як відбувався вибір священників та єпископів: присутньою на зібранні спільнотою, де т. зв. acclamatio («вигук») відіграло конститутивну роль. Залишки цієї процедури зна-

ходимо в чині хіротонії дияконів, священників та єпископів, коли наявна громада у відповідь на вигук-запитання єпископа: «Аксіос?» («Чи достойний?») проголошує: «Аксіос!» («Достойний!»). Однак на сьогодні це acclamatio вже втратило свою первісну функцію конститутивного елемента, без якого свячення кандидата неможливе, і перетворилося на звичайну частину обряду. Тож і вигуки «анаксіос» («недостойний») з боку церковної громади не стають перешкодою до свячення, як видно, зокрема, з новітніх прикладів у Росії (рукоположення єродіякона Ігнатія Тарасова в єромонахи у Санкт-Петербурзі у 2000 році) та в Україні (рукоположення в єреї Володимира Ракка у 2013 році). І хоча ці приклади взяті з життя Православної Церкви, ситуація в Католицькій Церкві ідентична: спільнота вірних не має жодного голосу при виборі й поставленні кандидатів у диякони, священники та єпископи.

Такий стан справ, коли саме спільнота вирішувала, хто буде дияконом та єпископом, засвідчений і в Святому переданні: згідно зі святим Климентом Римським (1 Климента 44, 3), це має вирішуватися «з благовоління всієї Церкви», тобто всією спільнотою. Так само «Дідахе» (12; 1, 5) підкреслює, що єпископи й диякони обираються місцевою Церквою. За свідченням «Апостольського передання» святого Іполита Римського (11, 1-2), «обрання єпископа здійснюється місцевою Церквою без участі інших єпископів», а «Апостольські постанови» приписують висвячувати «на єпископа того, хто бездоганний в усьому і вибраний всім народом(!) як найкращий», обрання ж повинно здійснюватися без участі інших єпис-

копів. Пізніше від участі у виборі єпископа усунули т. зв. «чернь», допустивши лише знатних осіб, а 123-тя новела імператора Юстиніана (527 – 565) передбачала, що місцева Церква обирає трьох кандидатів, з яких уже Собор єпископів обирає єдиного кандидата.

Тепер перейдемо до питання: що ж призвело до усунення народу від участі в прийнятті рішень і що заважає повернутися до практики ранньої Церкви? Одним із перших прикладів, коли думка спільноти була проігнорована, стала інтронізація Демофіла як Архієпископа Константинополя в 370 році. Це час, коли християнство стає державною релігією, а Церква – державною структурою. Відтак повноваження щодо вибору її служителів (насамперед єрархів) переймає найвищий посадовець – імператор, адже єпископи відтепер стають не просто служителями Церкви, але й державними урядовцями.

Цей процес супроводжувався ще однією важливою зміною: йдеться про масовий прихід до Церкви населення Римської імперії, пов'язаний з переходом християнства у статус державної релігії. В ранній Церкві прийняттю Тайни хрещення передував довгий період підготовки (т. зв. «катехуменату»), протягом якого кандидати в християни глибше пізнавали суть християнського віровчення (це можна назвати «інтелектуальною ініціацією») та приводили своє життя у відповідність до засад християнського світогляду (що можна окреслити як «моральну ініціацію»). Ця підготовка передувала ініціації сакраментальній – входженню в Церкву через тайни Хрещення, Миропомазання та Євхаристії. Із переходом християнства з релігії гнаної у статус державної, через великий наплив охочих охреститися, спричинений не в останню чергу бажанням просуватися по державній службі (що було можливим лише при належності до державної релігії), довгий період інтелектуальної та моральної ініціації ставав щораз коротшим, щоб забезпечити якнайбільшому числу «новонавернених» якнайшвидше проходження сакра-

ментальної ініціації – хрещення. Звідси й падіння «якості» нових християн, які не мали вже ні достатньо глибокого знання християнського віровчення, ні належних моральних якостей, які дозволили б їм стати гідними довіри виборцями при обранні й поставленні кандидатів у дияконство, священство чи єпископство. Відтак настає поступове відмирання практики питати думки громади про достойність кандидата, тож «аксіос», яке промовляв єпископ, перетворилося із запитання на ствердження, а *acclamatio* громади у відповідь – на формальний елемент обряду.

З іншого боку, свою роль у богослов'ї відіграла думка про конечну необхідність до спасіння тайни Хрещення, що стало причиною дедалі ширшого поширення практики хрещення немовлят, яка знову ж таки оминала інтелектуальну та моральну ініціацію, оскільки охрещуваний ще не досяг ані належного рівня свідомості, щоб пізнавати християнське віровчення, ані не провадив морального чи неморального способу життя, щоб його приводити у відповідність із християнським світоглядом. А з віком людина просто інтегрувалася в існуючу «систему координат» не в останню чергу через традиційний уклад суспільства та відсутність альтернативи. Відтак інтелектуальна й моральна ініціації з передуючих ініціацій сакраментальній перетворилися на наздоганяючі (після проведення сакраментальної), коли людина вже була дійсним членом Церкви, а вірувати й провадити християнський спосіб життя мала почати постфактум, у міру дорослішання. Такий стан справ не був жодною проблемою для Церкви аж до початку Новітньої історії (1914 р.), адже з моменту перетворення християнства на державну релігію ще в античний період і аж до настання пізнього модерну на початку XX століття соціалізація індивіда відбувалася не в останню чергу через його участь у церковному житті: через хрещення (в дитячому віці), потім через сповідь і причастя, відтак через одруження і аж до смерті, коли похорон ставав останнім моментом участі

людини в житті громади, а громади – в житті індивіда. А поширені після XVII століття заняття з катехизації при підготовці до Святих Сповіді та Причастя (в Західній Церкві – ще й до Миропомазання) стали тими моментами, коли Церква могла заднім числом провести принаймні інтелектуальну, а за можливості й моральну ініціацію (зокрема, при допомозі тиску на особу через погрозу відмовити в уділенні певного таїнства чи обряду), засіючи зерна віри і намагаючись інтегрувати індивіда, в т.ч. й на рівні його внутрішніх переконань і способу життя, у церковну спільноту. В традиційному аграрному суспільстві це не становило особливої проблеми, оскільки всі т. зв. «вузлові» моменти в житті індивіда, які вимагали Божого благословення і схвалення (а відтак і прийняття) громадою, супроводжувалися церковними таїнствами та обрядами: народження дитини – хрещення, перехід у свідоміший вік – перша Свята Сповідь чи то пак перше Святе Причастя (на Заході також: входження у підлітковий період (іноді у повноліття) – Миропомазання), вступ у сімейні стосунки – таїнство Подружжя, хвороба – Єлеопомазання, смерть – похорон.

Однак із руйнуванням традиційного укладу суспільства в добу індустріалізації та урбанізації процес автоматичної інтеграції індивіда в церковну спільноту через пізнішу інтелектуальну й моральну ініціацію поважно ускладнився, а в нинішніх умовах став фактично неможливий. Однією з причин є те, що в теперішньому постмодерному інформаційному суспільстві християнство втрапило своє монополіне становище генератора смислів. Водночас Церква перестала бути одним із основних засобів соціалізації індивіда (яка відбувається тепер переважно через інші механізми). Тож можна скільки завгодно повторювати мантру про «традиційні цінності» – це не поверне монополії Церкви й християнства на смисли і на роль головного «соціалізатора» в суспільстві. Зрештою, це пояснює і відхід Церкви від т.зв. «сакраментального шантажу», про

що заявив Папа Франциск: у сучасних умовах такий шантаж просто перестав діяти. Адже тепер відмова у хрещенні, шлюб, причасті чи в християнському похороні не стає причиною стигматизації з боку суспільства (як це було раніше), а лише викликає обурення і змушує шантажованого в такий спосіб індивіда шукати задоволення своїх запитів деінде (в іншій конфесії чи релігії), а Церкву – із невдоволенням спостерігати, як її дійсні (адже вже ініційовані sacramentalно через хрещення й миропомазання) члени повертаються до неї спиною.

Цей розвиток ставить Церкву перед поважним викликом і потребою переосмислення процесу ініціації, адже сьогодні громада як основний чинник і гарант інтеграції індивіда в християнську спільноту і прийняття ним християнського світогляду цієї ролі більше не виконує і виконувати не може. Тож Церква тепер сама відповідає за «наздоганяючу» інтелектуальну й моральну ініціацію, гарантувати яку вже не може ні сім'я (через втрату нею свого патріархального устрою і здобуття індивідом більшої особистої свободи), ні місцева громада (з причин щораз більшої анонімізації індивіда в умовах тотальної міграції), ні суспільство (через його плюралізацію), ні держава (через відділення Церкви від держави у більшості традиційних християнських країн).

Однак це проблема не лише сьогоднішньої Церкви: держава як суспільне утворення стоїть перед такими ж проблемами. Тут роль ініціації з усіма правами, що з неї випливають, виконує поступове отримання громадянства: спершу свідоцтво про народження – відповідник Хрещення, через обов'язкову освіту – відповідник підготовки і першої Святої Сповіді/Причастя аж до отримання паспорта громадянина – відповідник Миропомазання на Заході. По суті, сучасне суспільство втратило розуміння того, що замало народитися і досягти повноліття для того, аби здобути право впливати на долю суспільства (зокрема через участь у виборах). Т.зв. «примітивні» сус-

пільства в цьому випадку набагато випереджають суспільства «розвинуті», адже там при всіх їхніх недоліках для того, щоб отримати статус повноправного члена, слід пройти реальну ініціацію (яка, як правило, полягає у випробовуванні мужності як основної ознаки воїна, завданням якого є захист спільноти), яка й виявляє готовність кандидата нести відповідальність за громаду. Усунення демократичним суспільством моменту підготовки до ініціації та самої ініціації як необхідної передумови для отримання статусу громадянина і роздавання паспортів усім без винятку, хто просто досяг певного віку, обертається знеціненням цього статусу й затиранням відчуття відповідальності за громаду, яка настає з його отриманням. Звідси й політична апатія (особливо в «старих» демократіях) та громадянська невідомість (особливо в демократіях «нових»; яскравий приклад в Україні – «тітушки»). От тільки в державі ця проблема набагато серйозніша, ніж у Церкві, оскільки сучасна держава переважно не має механізмів «наздоганяючої» інтелектуальної та моральної ініціації (принаймні шкільна програма з цього погляду дає дуже мало). А зникнення в усе більш анонімному урбанізованому плюралістичному суспільстві механізмів примусу громадянина через загрозу остракізму чи то пак суспільної дезінтеграції робить цю проблему гордієвим вузлом, розв'язати який неможливо, а рубати небезпечно. Принаймні публічний осуд з боку суспільства при невиконанні громадянином своїх обов'язків (наприклад, при неучасті у виборах) або позбавлення громадянства з боку держави як найвищий прояв остракізму та соціальної дезінтеграції давно не застосовуються (вони залишилися, здається, лише в арсеналі диктатур).

З іншого боку, в Церкві застосування остракізму (одним із видів якого є вже згаданий sacramentalний шантаж) як механізму тиску має доволі обмежений вплив і через те, що в християнстві діє правило *semel*

christianus, semper christianus («раз християнин – завжди християнин»), і навіть накладення анатемі не означає, що людина перестає бути християнином, а лише відлучає її від Святих тайн. Тому такі випадки, коли ініційовані в дитинстві християни потім стають практикуючими буддистами, язичниками чи мусульманами, залишаючись при цьому, згідно з християнським віровченням, і надалі християнами, додають абсурдності ситуації та змушують шукати нових підходів до питання християнської ініціації.

Через названі причини в Церкві поважно утруднюється рух від сформованої в середні віки монархічної чи то пак феодальної моделі управління, де високий рівень свідомості вимагається лише від правлячих еліт, у бік посилення демократичного начала, яке вимагає високого рівня свідомості широких мас вірних.

Як бачимо, Церква стоїть перед великими викликами, які вимагають, з одного боку, переосмислення існуючої практики ініціації через відсутність механізмів «автоматичної» інтеграції індивіда в християнську спільноту і переймання ним християнського світогляду, що пов'язане з втратою Церквою ролі монополіста (або одного з монополістів), на соціалізацію та генерацію смислів і з перетворенням традиційного суспільства на плюралістичне інформаційне суспільство. А з іншого боку – через домінування в країнах із традиційно християнським світоглядом демократичного ладу і підвищення рівня християнської свідомості та усвідомлення щораз більшою кількістю християн своєї відповідальності в Церкві й за Церкву постає нагальна потреба внесення демократичних елементів у побудовану за принципом абсолютної монархії систему управління Католицької Церкви. А оскільки всі охрещені мають однакові права, то вирішити проблему демократизації Церкви без вирішення проблеми ініціації неможливо. А це означає лиш одне – далі буде.

Продовження читайте в наступному номері «Патріархату»